

LÂLE DEVRİ: LADY MONTAGU'NUN MEKTUPLARINDA OSMANLI KADINI VE GÜNDELİK YAŞAM KÜLTÜRÜ

Elif Süreyya Genç

Özet: Osmanlı her açıdan Batı'nın ilgisini çekmiştir. En merak edilen yönlerinden biri de harem ve kadınların yaşantısı olmuştur. Osmanlı toplumunda hareme yabancı bir erkeğin girmesi mümkün olmadığı halde Batılı seyyahlar sanki hareme girmiş gibi buradaki yaşantıya dair eksik ve yanlış bilgileri okuyucularına aktarmıştır. Lady Montagu kadın oluşu ve bizzat hareme girme imkanı elde etmiş olması bakımından farklıdır ve yazdıkları önemlidir. Batı'nın Osmanlı kadını hakkındaki önyargılarını kaldırmayı amaçlamıştır. Bu çalışmada Batılı bir kadının gözünden Osmanlı kadını ve aile hayatını ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Lady Montagu, Osmanlı, kadın, aile, harem.

The Tulip Era in the Ottoman History: Ottoman Women and Daily Life According to Lady Montagu's Letters

Abstract: Ottoman Empire has aroused the curiosity of the West since its establishment. One of the topics which arouse curiosity most is the harem life and Turkish women. Although it was impossible for a stranger to be allowed to visit the harem in any household, most of the travelogues written by the Western travellers give false and limited information about the life in harem. Lady Montague being a woman, has been able to enter different harems during her stay in İstanbul and make objective observations on Turkish women's family life. As a result her Letters are a valuable source for social history and sociology. She aimed to change the prejudice towards Ottoman women and family life in the West. This paper will evaluate the Ottoman women and family life from a Western woman's point of view.

Keywords: Lady Montagu, Ottoman, woman, family, harem.

Bu çalışmada Lady Montagu'nun Mektupları'ndan yola çıkarak Osmanlı kadınının toplumsal yaşam alanlarını ve bu alan içerisindeki görünümlelerini ele alacağız. Yabancı seyyahların Osmanlı'ya olan ilgisi sadece İstanbul manzaraları ile sınırlı değildir. Gündelik yaşam da seyyahların en çok üzerinde durduğu konulardandır. Ancak Osmanlı'da gündelik yaşam denildiğinde genellikle anlaşılan Saray yaşamı veya halkın gündelik yaşamının geçtiği çarşı pazarlar ve eğlenceler akla gelmektedir. Osmanlı kadınının gündelik yaşam içerisinde tanıtımı da genellikle kapalı giysiler içinde sokaktaki kadın olmaktadır. Osmanlı kadınının temel yaşam alanı ev olmasına karşılık Batılı seyyahların Osmanlı haremine girmekte karşılaştığı zorlukları, kadınlarla ilişki kurma konusundaki toplumsal engeller Osmanlı haremını Batı'da giderek bir fantezi

alanı haline getirmiştir. Lady Montagu'nun kadın oluşu bu sözü edilen engelleri aşması açısından önemlidir. Bunun ötesinde önyargılarının olmaması da bu gün de yararlanabileceğimiz belli somut bilgileri vermesine imkân tanımaktadır. Lady Montagu yabancıların bu konudaki sınırlılığının farkındadır. Rahip Conti'ye Edirne'den yazdığı bir mektubunda Batılıların Türklerin adetleri ve dinleri hakkında çok yetersiz bilgiye sahip olduklarını söylemektedir. Bunun başlıca nedeni Lady Montagu'ya göre bu bölgeye tüccarlar dışında pek kimsenin gelmemiş olması, tüccarların ise sadece yaptıkları işlerle ilgilenmeleri ve diğer gezginlerin de bir bilgi edinemeyecek kadar kısa süre kalmalarıdır. Yazar, Türklerin de ülkeye en çok gelen yabancılar olan tüccarlarla yakın ilişki kurmaktan imtina ettiklerini vurgulamaktadır. Bunun sonucunda da tüccarların çoğunlukla yanlış olan bir takım bilgilerle ayrıldıklarına işaret etmektedir.¹

Resim 1: Lady Montagu'nun Türk giysileri ile tablosu

Lady Montagu'nun Mektupları pek çok açıdan incelenebilir. Mektuplar büyük bir konu zenginliği taşımaktadır ama biz bu çalışmada özellikle gündelik yaşam içerisinde Osmanlı kadınının ele alınışı üzerinde duracağız. Bu, diğer seyahatnamelerin eksik olan bir yönünü de bize tanıttacaktır. Lady Montagu yıllar sonra yaptığı bir yolculuk sırasında Hollanda'da tanıştığı bir rahibe yazmış olduğu ve bir kopyasını sakladığı mektuplarını iki cilt halin-

¹ Lady Mary Montagu, *The Turkish Embassy Letters*, Giriş Yazısı: Anita Desai, Editör: Malcolm Jack, Virago Press, Londra, 1994, s. 60.

de teslim etmiştir.² Bildiğimiz kadarı ile Lady Montagu hayattayken mektupları yayınlanmamıştır ancak kendisinin bunları yayınlamak niyeti ile kopyalarını çıkardığı ve düzenlediği bilinmektedir. Doğu'ya yaptığı yolculuğu sırasında ayrıca bir de günlük tuttuğu ve mektuplarını yazarken buradan alıntılar yaptığı tahmin edilmektedir. Lady Montagu'nin günlüğü ölümünden sonra muhtemelen kızı tarafından yakılmıştır. Lady Montagu mektuplarını yazdığı dönemde mensup olduğu seçkin çevrelerin eleştirisini almamak için yayınlamadığı düşünülmektedir. Lady Montagu'nun mektupları toplu olarak *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montague: Written during her Travels in Europe, Asia, and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, & c. in different parts of Europe; which contain, among other curious Relations, Accounts of the Policy & Manners of the Turks, drawn from sources that have been inaccessible to other Travellers* başlığı altında yazarın şiirleri de eklenerek Londra'da basılmıştır. Mektuplar ilk kez 1763'te *The London Chronicle*³'de yayınlamıştır.⁴ Kitap başlığı şöyle tercüme edilebilir “*Soylu Lady Mary Wortley Montague'nun Mektupları: Avrupa, Asya ve Afrika'daki seyahati sırasında birçok ilginç hadisenin yanı sıra Türklerin siyaset ve adetlerini anlatmaktadır. Avrupa'daki seçkin kişilere ve edebiyatçılara yazılmış mektuplardır ve daha önce hiçbir gezginin ulaşamadığı kaynaklara dayanmaktadır*”. Lady Montagu'nun Mektuplarının bilinen mevcut en eski kitap biçimindeki kopyası 1784 yılında iki cilt olarak basılan kopyadır. Bu nüshanın iç kapağında daha eski bir baskısı olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Kitap bizde kısaca Lady Montagu'nun Mektupları olarak tanınmaktadır.⁶ Konuyu ele almadan evvel Lady Montagu hakkında belli bilgiler vereceğiz. Lady Montagu sıradan bir İngiliz hanımı ve seyyahı değildir ve bu durum Türkiye Mektupları'nı daha ilgi çekici yapmaktadır.

² Anita Desai'nin Giriş Yazısı, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. xxiv.

³ “The London Chronicle” 1757'de haftada üç defa yayınlanmaya başlanan bir gazete.

⁴ Anita Desai'nin Giriş Bölümü, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. xxv.

⁵ 1784 tarihli Londra'da basılan bu nüshada yazarın ismi Lady M_y W_y M_e şeklinde yazılmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda basılan nüshalarda Lady Montagu'nun ismi Lady Montague olarak geçmektedir. Mektuplar ayrıca 1811'de ve 1822 yılında İngilizce olarak Paris'te tekrar basılmıştır.

⁶ Türkçe'de Lady Montagu'nun Mektupları, ilk olarak Ahmet Refik'in çevirisi ile 144 sayfa olarak **Şark Mektupları** başlığı ile 1933'de İstanbul, Hilmi Kütüphanesi yayını olarak çıkmıştır. Kısa bir süre sonra **1717-1718 de (Lale Devri Başlarında) Türkiye Mary Montague** başlığı ile Reşad Ekrem Koçu'nun çevirisi ile Çığır Kitabevi tarafından 1939'da 48 sayfa olarak yayınlamıştır. **Türkiye Mektupları 1717-1718 Lady Montagu** başlığı ile Aysel Kurutluoğlu'nun çevirisi ile Tercüman 1001 Temel Eser serisinde ve **Doğu Mektupları Lady Montagu** başlığı ile Murat A. Erginöz'ün çevirisi ile 2004 yılında Ark Kitapları tarafından yayınlamıştır.

Lady Mary Wortley Montagu 15 Mayıs 1689'da Londra'da dünyaya gelmiş ve 1762 yılının Ağustos ayında İngiltere'de ölmüştür. Babası Evelyn Pierrepont (1665-1726) sırası ile Earl, Markiz ve Dük payelerini almış aristokrat bir siyasetçidir. Lady Montagu, henüz genç bir kızken babasının evde verdiği yemek davetlerinde ev sahibesi olarak dönemin siyaset ve edebiyat çevrelerine mensup önemli misafirleri ağırlamış ve sohbetlere iştirak etmiştir.⁷ Yakın arkadaşı Anne Wortley Montagu'nun ağabeyi Edward Wortley Montagu ile 1709'da tanışmıştır. 1712 yılında Lady Montagu babasının itirazlarına karşın Edward Montagu ile kaçarak evlenmişlerdir. Edward Montagu, iyi eğitim almış bir siyasetçidir. Asil ve varlıklı bir aileye mensup olan Edward Montagu, önce Westminster School'da ardından Cambridge Üniversitesi'ne bağlı ünlü Trinity College'da eğitim görmüştür. 1705 yılında Parlamento'ya girmiştir. 1712'de evlenmelerinin ardından Edward Wortley zamanının çoğunu eşi Lady Montagu'dan uzakta, siyasetle ve ticaretle uğraşarak geçirmiş, Lady Montagu ise eşinin akrabalarının evlerinde yaşamaya çalışmıştır. 1715'e geldiğinde siyaset alanında yaşanan değişimler ve eşinin de ısrarları neticesinde Edward Montagu tekrar siyasi seçimlere katılmış ve Londra'da Parlamento'da bir sandalye kazanmıştır. Bu sayede Londra'ya yerleşme imkânı bulan Lady Montagu kısa sürede saray ve çevresi ile yakın ilişkiler kurmuştur. Yine bu dönemde edebiyat çevrelerine de girmiş Alexander Pope gibi dönemin ünlü bir edebiyatçısı ile arkadaş olmayı başarmıştır.⁸

Lady Montagu'nun eşi Edward Montagu, III. Ahmed döneminde (1703–1730) İngiltere'nin İstanbul elçisi İngiliz Elçisi Sir Robert Sutton'un yerine görevlendirilmek üzere 1716 yılının yaz başında Türkiye'ye gönderilmiştir. Edward Montagu'nun bir diğer görevi de Yakın Doğu ticaretinde etkili olan Levant Company'nin de temsilciliğini yapmaktır. Levant Company, İngiltere'nin Türkiye ve Yakın Doğu'da yürüttüğü ticari ilişkileri düzenlemek bakımından önemli bir kuruluştur. Türkiye'de görev yapan İngiliz elçilerinin maaşlarını ve masraflarını da uzun yıllar boyunca Levant Company karşılamıştır. İngiliz elçiliği bu açıdan Pera'daki hem İngiliz hem de diğer yabancı tüccarlar ile siyaset adamlarının bir araya geldikleri ve Levant Company üyesi İngiliz diplomatlarına Osmanlı pazarını açmaya çalıştıkları uluslar arası bir merkezdir. Ekrem Işın'ın belirttiğine göre İngiliz el-

⁷ Anita Desai'nin Giriş Bölümü, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. vii-x.

⁸ Anita Desai'nin Giriş Yazısı, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. x – xiv.

çilik binası 1596'de Pera'ya taşınmıştır. Bu konum muhtemelen bugün de hala İstanbul'daki İngiliz konsolosluk binasının bulunduğu alandır. Yine bu dönemlerde İngilizler bu bölgede bir Anglikan Kilisesi kurma çabasındadırlar.⁹ Eşinin elçilik görevine atanması ile Doğu'ya yolculuk etme fırsatı elde eden Lady Montagu çok sevinmiştir. Edward Montagu'nun bir önemli görevi yolculuğu sırasında o tarihte Venedik Krallığı ile savaşta olan Osmanlı arasında ateşkes imzalanmasını sağlamak ve Venedik'e yardıma gelmeye hazırlanan Avusturya'nın bu yardımını engellemektir. Bu sebeple Viyana'da birkaç ay kalmaları gerekmiştir, ancak ortaya çıkan antlaşma İngiltere'nin çıkarları açısından yeterli görülmemiş ve Edward Montagu kendisinden beklenen başarıyı gösteremediği gerekçesi ile İstanbul'a elçi olarak atandıktan kısa süre sonra Eylül 1717'de İngiltere'ye geri çağırılmıştır.¹⁰ Lady Montagu ve ailesi 1718 yılının Haziran ayının başında İstanbul'dan ayrılmışlardır.

Lady Montagu, İngiltere'den İstanbul'a yaptığı uzun karayolu yolculuğu sırasında ve Türkiye'de kaldığı süre boyunca pek çok kişiye mektuplar yazmıştır. Bu mektupların önemli bir özelliği öncelikle Batı'nın henüz ilgisini tam anlamıyla yöneltmediği bir dönemde XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye ve Türklere dair pek çok ilgi çekici konuyu tarafsız biçimde yansıtmış olmasıdır. Batı'da Osmanlıya karşı bir ilgi elbette vardı ancak Batı'nın esas ilgi alanı giderek önem kazanan dünya egemenliği ve bunun dayandığı sömürgecilik düzeninin oluşturulmasıdır. Batı, dünya denizlerine hâkim olmasının ardından açık deniz ticaretini meydana getiren ticari ilişkileri ön planda tutmuştur. Osmanlı, ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Batı'da gerçek anlamda bir merak konusu olmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren özellikle İngiltere'nin artan bir ilgisine ve Osmanlıyı anlama ve açıklama çabasına tanık olunmuştur. Lady Montagu'nun Türkiye'ye geldiği dönem ise henüz bu ilginin ortaya çıkmadığı bir tarihtir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı'dan Osmanlıya gelen az sayıda seyyah çoğunlukla gerçekten uzak oryantalist anlayışta egzotik bir Doğu ülkesi anlatma gayreti içinde olmuş, önyargıların etkisi altında yanlış tespitler yapmışlardır. Bu açıdan Lady Montagu'nun Mektupları tipik bir seyahatname biçiminde olmamasına karşın içerdiği bilgiler bakımından ele alınmaya değerdir. Türk toplumuna önyargısız ama farklı bir bakış açısı ile bakabilmiş olması Lady Montagu'nun önemini aradan geçen zamana karşın azaltmamıştır. Seyahatnameler bir toplumun farklı bir bakış açısı

⁹ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 45, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

¹⁰ Anita Desai'nin Giriş Yazısı, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. xv – xvii.

sı ile incelenmesi ile ortaya çıkan ve hem seyyahın yetiştiği ülkenin hem de seyahat ettiği ülkenin belli özelliklerini gösteren önemli kaynaklardır. Seyahatnamelerde yer alan belli abartılar, yanlış bilgiler bile seyahat edilen ülkenin okuyucuya nasıl yansıtılmak istendiğini bu ülkeye nasıl bir rol biçilmek istendiğini ortaya koymasından dolayı değerlendirilebilir. Seyahatnameler tarih ve toplum incelemelerinde kullanılan ilk ve temel kaynaklardan biridir.

Lady Montagu'nun Mektupları'nı bir seyahatname olarak değerlendirip ele alışımızın temel nedeni de budur. Lady Montagu'nin kendinden sonra gelen seyyah kuşaklarını özellikle de kadın seyyahları büyük ölçüde etkilediği kabul edilmektedir. Kadın olmanın avantajı ile Batılı gezginlerin o güne dek ulaşamadığı ve nüfuz edemediği aile hayatı, harem ve kadın dünyasını gözlemleme imkânı bulan Lady Montagu, yetiştiği ve yaşadığı toplumun kalıplarından kendini sıyrarak bambaşka bir toplumu incelerken gerçekçi gözlem yapabilmıştır. Lady Montagu, Osmanlı'ya önyargısız yaklaştığını bir kanıtı Türkiye'de bulunduğu sırada çiçek hastalığına karşı geleneksel uygulanan aşılama yöntemi ile önce oğlunu ve doğumundan sonra da kızını aşılatmış olmasıdır.¹¹ Lady Montagu'nun bu tavrı o dönemde Doğu'ya karşı Batı'da yaygın önyargılardan nedenli uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Lady Montagu'nun Doğu toplumuna özgü giysiler giyip birkaç tablosunu yaptırması da Osmanlı'ya duyduğu saygının bir göstergesidir. Lady Montagu eşinin konumu dolayısıyla Türkiye'de bulunduğu dönemde daima seçkin bir kesim ile ilişki içinde olmuş, halk tabakası ile değil daha ziyade üst düzey ailelerle görüşmüş ve dostluk kurmuştur. Lady Montagu bu açıdan kendisinden önce gelen seyyahlara kıyasla toplumun daha seçkin kesimini yakından gözlemleme olanağı bulmuş ve bu sayede üst düzey Osmanlı-Türk kadınının aile hayatını, giyim-kuşamını, evini, eğlencesini, misafir ağırlamasını ve daha birçok yönünü aktarabilmıştır. Lady Montagu'nun ilişki kurduğu bu sınıfa mensup bireyleri uzaktan bile görememiş birçok seyyah, Türkleri daha çok yöneten değil yönetilen sıradan insanların nitelikleri ile tanıtmışlardır.¹² Bu açıdan da Lady Montagu'nun Mektupları'nın özgünlüğünden ve öneminden söz edilebilir.

¹¹ Çiçek bu dönemde ölümcül bir hastalıktır ve Lady Montagu yeni evliken çiçek hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalık aynı zamanda erkek kardeşinin genç yaşta ölümünde de sebep olmuştur. Lady Montagu bu hastalıktan olumsuz biçimde etkilenmiştir. Kirpikleri tamamen dökülmüş cildinde ise izler ve çukurlar oluşmuştur. Anita Desai'nin Giriş Yazısı, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. xviii.

¹² Anita Desai'nin Giriş Yazısı, Lady Mary Montagu, a.g.e., s. xxv.

Lady Montagu 1717-1718 yılları arasında Osmanlı'da bulunmuştur. Lady Montagu'nun İstanbul'a geldiği dönem Osmanlı'nın yeni siyaset arayışlarının olduğu bir dönemdir. Bu yeni siyaset arayışında belli sancılar görülmektedir. Lady Montagu'nun diplomat eşinin Osmanlı'ya olan olumlu yaklaşımı bu dönemin siyaset arayışı ile ilişkilendirilebilir. Lady Montagu Lâle Devri olarak adlandırılan dönemde İstanbul'da bulunmuştur. Lâle Devri, 1718'de Temmuz ayında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp 1730'da Patrona Halil isyanı ile sona eren ve o devrin yeniden yapılanmasını belirleyen bir dönemdir. Bu dönemi sadece eğlence ve sefahat dönemi olarak görmek yanlıştır. Osmanlı'nın Batı ile yaklaşması geleneksel Osmanlı siyasetinden vazgeçmiş olduğu anlamı taşımamaktadır. Bu dönemde ilk defa geleneksel siyaset çerçevesinde Batı'ya yaklaşırken Batı içindeki farklılıkları da tanıma çabası içerisindedir. Nitekim bu dönemde Avrupa'da görevlendirilmeye başlanan Osmanlı elçilerinin gözlemledikleri Batı toplumunu anlattıkları sefaretnamelerinin veya seyahatnamelerinin ortaya çıkması tesadüf değildir. Osmanlı elçileri gittikleri ülkelerle ilgili önemli gördükleri konularda devlete raporlar sunmuşlardır. Aynı dönemde Batı'nın da Osmanlı'ya bir ilgisi vardır. Lady Montagu'nun Osmanlı'ya önyargısız yaklaşımı Osmanlı'nın bu döneminin yeni arayışlarına uygundur. Lady Montagu'nun Osmanlı kadınına yaklaşımı oryantalist kalıpların dışındadır. Lady Montagu'nun Mektupları Osmanlı kadınının yanı sıra resmi tarihçiler tarafından kötülene ve israf ve eğlence dönemi olarak gösterilen Lâle Devri'nin kültürünü tanımamızı da sağlayacaktır.

İngiltere'den İstanbul'a Kara ve Deniz Gidiş-Geliş Yol Güzergâhı

Lady Montagu, yazmış olduğu mektuplarını hem farklı kentlerden göndermiş hem de yolculuğu boyunca geçtiği birçok kent ve kasabadan söz etmiştir. Lady Montagu'nun Londra'dan İstanbul'a yaptığı seyahat bize o dönemin kara ve deniz yolu güzergâhı hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bu güzergâh aynı zamanda askeri ve siyasi olarak Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin yönünü ve sürekliliğini göstermektedir. Bu güzergâhın günümüzde de kullanılıyor olması önemlidir. Lady Montagu'nun geçtiği güzergâhı Mektupları'ndan anlamak mümkündür. Fransa yerine Hollanda ve Almanya üzerinden gelmiş olması ilgi çekicidir. Bunu İngiliz-Fransız ayrımı ve rekabeti ile açıklayabiliriz. Lady Montagu ve eşi 2 Ağustos 1716'da İngiltere'den yola çıkmışlar ve 1717 yılının Nisan ayında Edirne'ye ve Mayıs ayında da İstanbul'a varmışlardır. Viyana'da kaldıkları iki ay haricinde yolculuğun yaklaşık altı ay sürdüğü anlaşılmaktadır ki bu XVIII. yüzyılın başları

için bile oldukça uzun bir süredir. Lady Montagu yolculuğun neden bu denli uzun sürdüğünü muhtemelen elçi eşinin bazı gizli görevleri ile ilgili olduğu için açıkça yazmamıştır.¹³ Lady Montagu ve ailesi İngiltere'den ilk olarak gemi ile Hollanda'ya geçmişlerdir. Lady Montagu'nun içinde bulunduğu gemi İngiltere'den ayrıldıktan bir süre sonra fırtınaya yakalanmış zorlu bir yolculuktan sonra nihayet limana ulaşabilmişlerdir. Lady Montagu'nun Türkiye Mektupları eserinin orijinal nüshasında¹⁴ yer alan ilk mektup 3 Ağustos 1716 tarihinde Hollanda'nın Rotterdam kentinden gönderilmiştir. Lady Montagu gemi ile geldikleri Briel'den (Brielle) Rotterdam'a atlı araba ile ulaştıklarını yazmıştır. Rotterdam'dan sonra geçtikleri veya kısa bir süre konakladıkları kentler sırasıyla Hague (Lahey), Nimeguen (Nieuwegein veya Nijmegen), Reinberg (Rheinberg), Stamel, Cologne (Köln), Frankfurt, Wurfsburg (Würzburg) ve Nuremberg (Nürnberg)'dir. Lady Montagu Nürnberg'den yazdığı mektubunda neredeyse tüm Almanya'yı artık görmüş olduğunu belirtmiştir. Nürnberg'ten ayrıldıktan sonra Ratisbon'a ulaşmışlardır. Ratisbon'dan küçük bir gemi ile Tuna Nehri'nden ve nehir kıyısındaki Passau ve Lintz kasabalarından geçip Eylül 1716'da Viyana'ya gelmişlerdir. Viyana'da iki ay kadar kaldıktan sonra Kasım 1716'da tekrar yola çıkmışlardır. Mevsim uygun olduğunda Tuna Nehri'nden yapılan bu yolculuğu nehir kışın donmuş olduğu için karadan yapmak zorunda kalmışlardır. Viyana'dan sonra Kasım ayında Prag'a varmışlardır. Daha sonra Dresden ve Leipzig'den geçmişler ve Brunswick'e (Braunschweig) ulaşmışlardır. Buradan Hannover'e gelmişlerdir. Lady Montagu böylelikle tam bir Almanya turu yapmış olduğunu belirtmektedir. Hanover'den ayrılıp Aralık 1716'da Blankenburg'a ulaşmıştır.¹⁵ Lady Montagu, Ocak 1717'de Viyana'dan birkaç mektup yazmıştır. Mektupları'nda neden tekrar Viyana'ya geldiğini açıklamamıştır ancak muhtemelen eşinin diplomatik görevi dolayısıyla Ocak 1717'de Viyana'ya ikinci defa gelmişlerdir. Avrupa'da yaptıkları yolculuğun düz bir hat üzerinde olmadığı geçtikleri kentlere bakılarak anlaşılabilir. Viyana'ya ikinci gelişlerinde daha kısa bir süre kalıp yola devam etmişlerdir. Lady Montagu Viyana'dan sonra sırasıyla Raab (Al-

¹³ Lady Montagu, 25 Kasım 1716 tarihli Hannover'den yazılmış bir mektubunda şöyle yazmıştır: "Prag'dan aldığımız paket yol boyu Dresden'e kadar arabanın arkasında idi, ülkenin sırlarının yarısı benim insafıma kalmış, merak edip bakabilirdim de." Mary Wortley Montague, **Letters of the Right Honourable Lady**, Printed by J. Smith, For S. A. Oddy, Londra 1811, s. 50.

¹⁴ Mary Wortley Montague, **Letters of the Right Honourable Lady, Written during her Travels in Europe, Asia, and Africa**, Printed by J. Smith, For S. A. Oddy, Londra 1811, s. 1.

¹⁵ Lady Montagu'nun Mektupları'nda bahsettiği bazı yer adlarının neresi olduğu tam olarak anlaşılammaktadır. Muhtemelen yer isimleri zaman içinde değişmiştir.

manca'da Györ ve Türklerin Yanıkkale dedikleri kent), Comora (Komarno), Nosmuhl, Buda (bugünkü Budapeşte), Adom (Adony), Fodwar (eski adı Fold-var; Dunaföldvar), Mohaç, Essek (Osijek veya Essec), Bocowar (Vukovar), Peterwaradin (Petervaradin veya Petrovaradin), Belgrad, Nissa (Niş), Sofya, Philippopolis (Filibe) kentlerinden geçmiştir. Lady Montagu Macaristan'da geçtiği bölgenin Osmanlı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki uzun savaştan nedenli etkilendiğini ve harap bir halde olduğundan bahsetmektedir. Lady Montagu, bu bölgede Osmanlı ile yapılan savaştan çok daha acımasız bir iç savaş yaşandığının da altını çizmekte ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Leopold'un kendi soydaşlarına Türklerin Hıristiyanlara davrandığından çok daha acımasız davrandığını ifade etmektedir. Yazar Buda kentinin harap halini de üzülenek mektubunda anlatmaktadır.¹⁶

Lady Montagu karadan yaptığı yolculuğu sırasında eskiden Türk kontrolünde olan ama çeşitli savaşlar sonrasında el değiştiren bazı yerleşim yerlerinden geçerken gözlemlerde bulunmuştur. Bu yerleşim yerlerinden birkaçı Macaristan'da bulunan Adom (Adony) ve Fodwar (Dunaföldvar) kentleridir. Bu kentler Türklerin elindeyken önemli bir konumdaymış ancak artık harabe halde ve neredeyse terk edilmiş durumdadırlar. Benzer durumda bulunan bir başka kent de Essek (Osijek veya Essec) kentidir. Burası da Türklerin elindeyken zengin ve nüfus bakımından yoğun çok önemli bir ticaret kentiymiş. Savaşlar sonrasında Macarların eline geçince önemini büyük ölçüde kaybetmiştir.¹⁷ Zorlu karayolculuğunun sonunda Lady Montagu ve ailesi 1717 yılının Nisan ayında Edirne'ye varmışlardır. Lady Montagu, Avrupa'nın önemli başkentlerinden Hollanda, Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan geçerek Avrupa'daki Türk topraklarına ulaşmış ve en sonunda Edirne'ye varmış olmaktan büyük mutluluk duyduğunu belirtmiştir. Ülkenin iklimini dünyanın en iyi iklimi olarak tanımlayan Lady Montagu, iklimin hem kendi sağlığına hem de aile fertlerinin sağlığına iyi geldiğini vurgulamaktadır. Edirne'de gördüğü her şeyin kendisine çok yeni olduğunu şu sözlerle söylemiştir: "sanki önümde her gün yeni bir opera perdesi açılıyor". Lady Montagu, mektubu yazdığı Frances Hewet isimli hanımın ilgisini çekmeyeceğine inandığı için gördüğü yerlerin ve adetlerin tanımını yapmaktan kaçınmaktadır.¹⁸ Mektup yazdığı Galler Prensesine ise yolculuğunu daha detaylı biçimde anlatmaktadır. Yunan imparatorlarından bu yana hiçbir Hiris-

¹⁶ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 46-47.

¹⁷ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 47-49.

¹⁸ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 54-55.

tiyan'ın yapmadığı bir yolculuğu yaptığını vurgulamaktadır. Lady Montagu bulunduğu kente kadar gelen çok az sayıdaki İngiliz'in de daha kolay bir yol olan Tuna Nehri'nden geçerek gelebildiklerini ancak kendisinin yolculuk ettiği tarihte nehir donmuş olduğu için ve elçi olan eşinin görevi zaman kaybetmeye izin vermediğinden karadan yolculuk yapmağa mecbur kaldıklarını yazmıştır.¹⁹ Edirne'de bir süre kaldıktan sonra yola çıkmışlar sırayla Çorlu, Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece'de konaklamışlardır. Mayıs ayında İstanbul'a varan Lady Montagu ve eşi Elçi Edward Montagu, Pera'da kiradıkları Haliç'e bakan bir konağa yerleşmişlerdir.²⁰

Lady Montagu, İngiltere'den İstanbul'a yolculuğunu karayolundan yapmıştır. Daha sonra İstanbul'dan İngiltere'ye dönerken ise deniz yolunu kullanmıştır. Londra'dan İstanbul'a geliş-gidiş yol güzergâhının kendisine göre güçlükleri vardır. Karayolunda bu güçlükler daha çok siyasi karışıklıklar biçiminde gözükürken deniz/gemi yolculuğunun getirmiş olduğu belli belirsizlikler vardır. Lady Montagu dönüş yolculuğu sırasında gezip dolaştığı çoğunluğu Antik Yunan'da önemli olan mekânlardan bahsetmektedir. Gemi ile geçtiği Çanakale, Gelibolu, Eceabat yakındaki Sestos Kalesini karşı kıyıdaki Abidos kalesini ve antik kentini ve Sigeum (Kumtepe)'de antik kalıntıları gezmiştir. Rhoeteum (Kumkale)'yi ve Truva'nın kurulduğu alanı görmüştür. Gemi daha sonra Bozcaada'ya, Midilli adasına ve Sakız Adası'na uğramış ardından Adros adası ile Achaea adası arasındaki boğazı geçip Sunium antik kentine ulaşmıştır. Gemi Malea Burnunu geçerek Candia (Girit) adasına varmıştır. Buradan Trinacria (Sicilya'ya) geçmiş ve sonrasında Malta'ya gelmişlerdir. İtalya'ya doğru yola çıktıktan bir süre sonra yakalandıkları fırtınanın etkisi ile Kuzey Afrika kıyısına geçmek zorunda kalmışlar burada ise Tunus'un kıyı bölgesinde kısa bir süre konaklamıştır. Tunus'ta antik Kartaca kentinin kalıntılarını görmüştür. Yolculuğun devamında İtalya'da Cenova ve Torino'ya uğramış, Fransa'da Lyon ve Paris'ten ve en son İngiltere kıyısındaki Dover'dan geçmiştir.

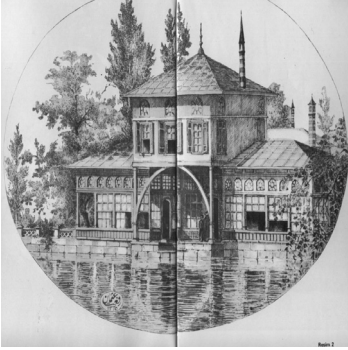
Kadınların Temel Toplumsal Mekânı Olarak Ev ve Haremde Gündelik Yaşam Kültürü

Lady Montagu'nun Mektupları'nın esas önemi Osmanlı kültürünü ve kadınların bu kültürün içindeki seçkin yerini tanıtmasıdır. Lady Montagu Os-

¹⁹ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 55-56.

²⁰ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 99.

manlı kadını harem aracılığıyla tanıtmaktadır. Akkadça'dan Arapça'ya geçmiş bir kelime olan harem, kelime olarak korunan, dokunulmaz kutsal, mukaddes ve muhterem yer anlamına gelir. Aynı zamanda Arapça'da 'haram' yani yasak anlamında kullanılan bir kelimedir. Harem, genellikle büyük evlerde ve konaklarda, saraylarda iç avluya bakacak şekilde planlanan ve kadınların aile üyesi erkekler dışında erkeklerle karşılaşmalarını önleyecek biçimde düzenlenmiş ve gündelik yaşamı daha çok hemcinsleri ile birlikte geçirdikleri mekândır. Kadınların bütünü de harem olarak adlandırılır. Doğu'da haremın anlamı ailenin kadınlarının ve çocuklarının yaşadığı ve yabancıların alınmadığı mekân iken, Batı düşüncesinde ise çok sayıda eşe sahip erkeğe kadınların zevk ve eğlence sunduğu bir fantezi alanı olarak resmedilmiştir. Hâlbuki gerçekte harem ailenin yaşamının geçtiği bir mekândır. Harem hem evin beyinin çocuklarına ve hem de küçük yaşta cariyelere musiki, el işi, okuma yazma, görgü ve daha birçok eğitimin verildiği yerdir. Haremde ev sahibi erkeğin hanımı ve cariyelerinin yanı sıra çocukları, kadın hizmetçiler, çocukların bakıcıları ve diğer kadın akrabalar yaşar. Harem kadınların günlük yaşamlarını sürdürdüğü evin kadınlara ait bölümüdür. Dışarıya tamamen kapalı oluşundan ötürü Batı'da Osmanlı ile ilgili en merak edilen alan hem Padişahın ailesinin yaşadığı Harem-i Hümayun hem de her Türk evinin bir bölümünü oluşturan haremdir. Yüzyıllar boyunca hareme hiçbir biçimde girememiş olmalarına karşın Batılı seyyahlar tarafından yanlış biçimde harem bir fantezi mekânı olarak tanıtılmıştır. Lady Montagu, haremi Oryantalistlerin verdiği gibi bir fantezi veya gizem içinde değil, olduğu gibi verme çabasıdadır. Eşinin görevinin önemi ve kadın oluşu dolayısıyla üst düzey ailelerin haremlerine girebilmiştir. Lady Montagu, üst düzey devlet görevlilerinin eşleriyle kurduğu ilişki nedeniyle harem hakkında bilgi edinebilen nadir Avrupalılardandır. 10 Mart 1718 tarihli mektubunda Osmanlı padişahı II. Mustafa'nın (1695–1703) gözdesi Hafisa Kadınefen-di'nin haremini ziyaret ettiğini belirtmesi doğrudan harem hakkında ilk bilgiler vermesi açısından önemlidir. Ama bunun dışında da Osmanlı kadını ve harem hayatı ile ilişki kurmuştur. Lady Montagu, Türkiye'de bulunduğu süre içinde eşinin görevi dolayısıyla önemli kişilerin evlerine konuk olmuştur. Ziyaret ettiği evler tariflerinden de anlaşılacağı üzere sıradan halkın oturduğu yerler değildir. Lady Montagu, Batı'da genel olarak Türk evleri hakkında olumsuz bir kanının varlığına işaret etmiş ve bu inanışın asılsız olduğunu göstermek istemiştir. Elbette halkın oturduğu ev yönetici sınıfın oturduğu ev ile birbirinden farklıdır ama Batı'da düşünüldüğü kadar da kötü değildir. Batı'da yaygın ev tipi ile belli farklılar taşımaktadır ve Lady Montagu bu farklılığı ve nedenlerini kendine göre izah etmeye çalışmıştır.

Resim 2: Lady Montagu'nun Edirne'de kaldığı Saray bölümü misafir dairesinin çizimi
Temurtaş Sahil Serâsı²¹

Resim 3: Tipik bir Türk sokağı ve evler

Lady Montagu'ya göre bir Türk evi Batı ülkelerindeki evlerden oldukça farklıdır ama Batı'da yanlış bir biçimde anlatıldığı gibi sefil durumda değildir. Lady Montagu hem Edirne'de hem de İstanbul'da pek çok eve ziyarete gittiğini ve bu konuda yeteri kadar bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Elbette konumu gereği ilişki kurduğu ve evlerine misafir olduğu daha çok yöneticilerin veya üst düzey şahısların evlerine dikkati çekmiştir. Edirne'de bulunduğu süre boyunca eşi ile birlikte Padişaha ait bir sarayda konaklamıştır. Ancak genel olarak Türk evleri konusunda belli bilgiler vermektedir. Türklerin daha çok ahşap ev yaptıklarını ve bu yapı tarzının da ülkeye son derece uygun olduğunu düşünmektedir. Türkler ahşap olan evlerinin dışını güzelleştirmek için pek bir çaba harcamamaktadırlar. Lady Montagu'ya göre Türklerin evlerinin ahşap oluşu sahiplerinin zannedildiği gibi zevksizliğinin bir sonucu değil devletin mecbur bırakması ile ilgilidir. Lady Montagu almış olduğu yanlış bilgiler sonucunda ev sahibinin ölümünden sonra her evin padişahın idaresine geçtiği ve bu yüzden de evinin ailesine kalıp kalmayacağından emin olmadığı için Türklerin evlerine masraf yapmadığını yazmıştır. Türkler evlerini kendilerine yaşamları süresince yeterli olacak şekilde yaptıklarını ve yaptıktan bir sene sonra ev yıkılsa dahi umurlarında olmadıklarını yazmıştır. Her ev büyük ya da küçük dar bir koridorla birbirine bağlanan iki bölümden oluşur. Tipik bir Türk evinin ilk bölümünün önünde büyük bir avlu ve avlunun çevresinde Lady Montagu'ya göre göze çok hoş gelen açık galeriler vardır. Bu ga-

²¹ Dr. Rifat Osman, **Edirne Evleri**, sunan Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2. Baskı, ş.y., 1983, s. Lady Montagu'nun Edirne'de kaldığı sarayın misafir dairesi, Temurtaş Sahil Serâsı.s.38-39.

leriler genellikle geniş olan ve bir sırası vitraylı iki sıra pencere bulunan odalara açılmaktadır. Evler nadiren iki kattan fazladır ve her katta benzer koridorlar vardır. Merdivenler geniştir ve en çok otuz basamak bulunmaktadır. Evin bu bölümü evin beyine aittir. Buna bitişik bölüm ise hanımlara aittir ve harem olarak adlandırılır. Haremde bütün pencereler bahçeye bakmaktadır ve bunları çevreleyen bir galeri bulunmaktadır. Haremde evin beyine ait olan diğer bölümdeki kadar oda bulunmaktadır ancak haremdeki odalar hem duvar boyası hem de mobilyalar bakımından daha canlı ve gösterişli döşenmiştir. Pencereler daha alçak ve kafeslidir. Odalar İran halıları ile kaplıdır ve bir köşede yükselti bulunur. Burası sofadır ve üzeri yerlerdekinden daha kaliteli bir halı ile örtülüdür. Bunun arkasında boydan boya yaklaşık otuz santim yüksekliğinde ipek kumaşlarla kaplı minderler bulunur. Bu sofanın çevresinde duvara dayalı ilki çok büyük ikincisi çok küçük iki sıra yastıklar vardır. Türkler odalarını döşerken bütün ihtişamlarını gösterirler. Yastıklar çoğunlukla brokar kumaştan veya saten üzerine altın yaldız işlemelidir. Lady Montagu Türk evinde gördüğü bu dekorasyon öğelerinden çok etkilenmiştir. Daha önce gördüğü benzer hiçbir şeyin daha canlı ve muhteşem görünmediğini yazmıştır. Lady Montagu oturma alanını çok konforlu bulmuştur ve (Avrupa'da daha yaygın bir mobilya olan) sandalyeye bir daha oturamayacağını belirtmiştir. Odaların çoğunlukla oymalı veya boyalı ya da yaldızlı ahşap olan tavanları alçaktır ve Lady Montagu'ya göre bu hiç de olumsuz bir özellik değildir. Lady Montagu odalarda elbiseleri asmak için askı kullanılmadığını onun yerine daha uygun bulduğu ve dolap olarak kullanılan kapılardan (yükçük) söz etmiştir. Pencerelerin aralarında koku kapları veya meyve sepetleri koymak için küçük boşluklar bulunmaktadır. Lady Montagu'nin evde en çok hoşuna giden ise odanın alçak bölümünde mermer bir fıskiye'nin olmasıdır. Fıskiyeden akan su bir yandan çevreye hoş bir serinlik vermekte ve bir yandan da bir kattan diğerine düşerken odaya hoş bir ses yaymaktadır. Her evde iki ya da üç odadan oluşan tavanı kurşun kaplı mermer döşeli, kurnalar ve çeşmeler olan ve sıcak ya da soğuk banyo için gerekli her şeyi içeren bir hamam bulunmaktadır. Türk evinde kadınların bölümü olan harem kısmı daima arka tarafa bakacak şekilde inşa edilmiştir ve sadece iç bahçeye bakmaktadır. Bahçenin çevresi içersinin görünmesini engellemek için yüksek duvarlarla örtülüdür. Bahçede çoğunlukla hoş bir görüntü sağlayan ve gölge yapan yüksek ağaçlar bulunur. Bahçenin ortasında büyükçe bir odadan oluşan ve içinde güzel bir fıskiye olan bir köşk vardır. Burası dokuz on basamakla çıkılan ve adeta yeşil bir duvar gibi görünecek denli asma, yasemin ve hanımeli sarılmış kafesle çevrelenmiştir. Hanımların en zevk aldığı manzarayı meydana getiren ve zamanlarının çoğunu eliş yapıarak ya da müzik icra ederek geçirdikleri bu köşkün çevresinde pek çok büyük ağaç vardır. Evleri bu denli ih-

tişamlı olmayanların kahve veya şerbet içmek için gittikleri kamuya açık parklarda da köşkler vardır.²²

Lady Montagu'nun Türkiye'de bulunduğu sırada davet edildiği ilk Türk evi o tarihte Sadrazam olan kişinin²³ hanımının Edirne'deki evidir. Lady Montagu bu eve yemeğe davet edilmiştir. Daha önce hiçbir Hıristiyana nasip olmayan bu davet için büyük bir coşkuyla hazırlanmıştır. Lady Montagu davetin bir nedenin de ev sahibi hanımın kendisini ve giyimini merak etmesi olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle Lady Montagu, ev sahibi hanımın daha önce gördüğüne inandığı bir giysini değil Viyana saraylarında balolarda giyilen elbisesini giymiştir. Giderken halkın dikkatini çekmemek için Türk arabası kiralamıştır. Lady Montagu, Sadrazamın hanımının davetine bir yardımcı kadın ve tercümanlığını yapan bir Rum hanım ile birlikte gitmiştir. Lady Montagu'yu sarayın kapısında büyük bir nezaketle arabadan inmesine yardım eden evsahibesinin siyahî haremağası karşılaşmış ve Lady Montagu'ya çok şık giyinmiş kadın hizmetlilerin bulunduğu birkaç odadan geçerken eşlik etmiştir. Lady Montagu en sondaki odada ev sahibesi hanımla karşılaşmıştır. Hanım üzerinde samur/zerdova kürkle sofada oturmaktadır ve Lady Montagu da odaya girince ona doğru yürümüş, o da büyük bir nezaketle onu hanım dostlarının altı kadarı ile tanıştırmıştır. Lady Montagu, elli yaşlarında olan ev sahibesi hanımın çok iyi biri olduğunu belirtmiştir. Mütevazı mobilyalarla döşeli olan evin tahmin ettiği kadar gösterişli olmayışına şaşmıştır. Etrafındaki hizmetlilerin sayısı ve tavırları haricinde hiçbir şey zenginlik sergilememektedir. Lady Montagu'nun ne düşündüğünü tahmin eden ev sahibesi hanım, artık dünyevi şeylere para ve zaman harcayacak yaşı geride bıraktığını ve artık yaptığı tek harcamanın bağış olduğunu zamanını da ibadet ederek geçirdiğini söylemiştir. Eşinin de kendisi gibi ibadete yöneldiğini ve başka kadınlarla da ilgilenmediğini, rüşvete el uzatmadığını anlatmıştır. Hatta Lady Montagu'nun eşi elçi Edward Montagu'nun sunduğu hediyeleri de görevinin bir icabı olduğuna ikna olana kadar geri çevirmiştir. Ev sahibesi hanım yemek sunulana kadar Lady Montagu'yu büyük bir nezaketle eğlendirmiştir. Yemek yerel usulde çok şık giyinmiş çok sayıdaki hanıma birer birer sunulmuştur. Bu usul yemek ikramını Lady Montagu beğenmiştir. Belgrad'da kendilerine çok güzel ziyafetler veren bir Efendinin evinde üç hafta misafir olduğu için Türklerin yemek adabını iyi bildiğini ifade etmiştir. Gerçi bu ziyafetlerde Efendinin aş-

²² Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 83-85.

²³ Bu kişi Sadrazam Halil Paşa (1655-1733)'dır.

çısının hazırladığı yemekler ilk hafta beğenisini kazanmış ancak daha sonra bıkkınlık vermiştir. Türk yemeklerinde sosları çok baharatlı ve etlerin de çok fazla pişirilmiş olduğunu düşünmektedir Lady Montagu. Çorba yemekte en son ikram edilmiştir. En az İngiliz sofrasındaki kadar sebze olduğunu gözlemlemiştir. Ev sahibesi hanım ile dostları Lady Montagu'ya bütün yemekleri büyük bir içtenlikle ikram etmişlerdir ancak Lady Montagu, damak zevkinin farklılığından dolayı ikram edilen yemeklerden pek fazla yiyememiştir. Yemek faslı konuğa gösterilen yüksek saygının bir göstergesi olan kahve ikramı ve koku dökülmesi ile sona ermiştir. İki hizmetli eğilerek Lady Montagu'nun saçlarına, elbisesine ve mendiline koku dökmüştür. Bu merasimden sonra ev sahibesi hanım hizmetlilerine müzik çalmalarını ve dans etmelerini buyurmuştur. Hizmetli kızlar da ellerindeki gitarları²⁴ çalmaya başlamışlardır. Lady Montagu bir süre sonra izin isteyip oradan ayrılmıştır.²⁵

Resim 4: Haremde yemek yiyenler

Resim 5: Haremde el yıkama

Lady Montagu, evden tıpkı geldiği gibi siyahî haremağasının eşliğinde çıkmıştır. Rum tercümanı hanım eve gitmek üzere olan Lady Montagu'ya (Sadrazamın) Kâhya'sının (kethüda) hanımının evine gitmeleri için ısrar etmiştir. Bu şahıs imparatorlukta sadrazamdan sonra gelen ikinci kişi konumundadır. Lady Montagu ise ziyaret etmiş bulunduğu haremde pek ilgi çekici bir şeyle karşılaşmadığı için başka bir ziyareti gereksiz bulmuştur ama Rum tercümanın ısrarları sonucunda kethüdanın haremine gitmiştir. Kethüdanın hanımının ismi Fatima'dır ve Lady Montagu'nun hayranlığını kazanacak ka-

²⁴ Lady Montagu'nun gitar olarak adlandırdığı müzik aleti muhtemelen tanburdur.

²⁵ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 86-88.

dar güzeldir. Lady Montagu bu haremden çok daha fazla memnun kalmıştır. Bu ev sadrazamın hareminden çok farklı bir hava içindedir. Çok genç olan ev sahibesi hanımın bu evi ile sadrazamın yaşlı hanımının evi birbirinden çok farklıdır. Bu ev çok temiz ve çok gösterişlidir. Kapıda iki siyahî haremağası tarafından karşılanmış, Lady Montagu'yu neredeyse ayaklarına kadar uzanan örgülü saçları olan ve kaliteli ince Şam kumaşından gümüş işlemeli elbiseler giymiş çok güzel iki sıra genç kızın dizilmiş olduğu uzun bir koridordan geçirmiştir. Lady Montagu nezaket gereği durup kızları ve giysilerini inceleyemediği için üzüntü duymuştur, koridordan sonra çok geniş bir salona girmiştir. Salonun etrafı yukarı kaldırılmış yaldızlı kafeslerle kaplanmış, pencerelere yakın ağaçlar hoş bir gölge yaratmış ve güneşin odaya dolmasını önlemektedir. Ağaçların gövdesine yasemin ve hanımeli sarılmış etrafa hoş bir koku yaymakta, odanın orta yerindeki üç dört katlı mermer bir fiskiye den çıkan sular ise hoş bir ses çıkarmaktadır. Üç basamak yüksek ve kaliteli İran halısı ile kaplı sofa bulunmaktadır. Kethüdanın eşi bu sofada işli beyaz satenden yastıklara yaslanmış vaziyette oturmaktadır. Hanımın ayağının dibinde en büyüğü on iki yaşında çok güzel giyinmiş ve üzerleri neredeyse mücevherle kaplanmış iki genç kız oturmaktadır. Hanım Lady Montagu'yu ayağa kalkarak karşılamış ve hiçbir saray terbiyesinin veremeyeceği büyük bir asalet ile kendi usullerinde elini göğsünün üzerine götürerek selamlamıştır. Evin hanımı Lady Montagu'yu en onurlu yer kabul edilen köşeye oturmasını sağlamış ve hizmetlilerine yastık vermelerini buyurmuştur. Hanımın yirmi kadar hizmetlisi vardı. Ev sahibi hanım bu kızlara şarkı söylemelerini ve dans etmelerini söylemiştir. Dördü hafif bir ezgi söyleyip lavta ve gitar (tanbur) çalmışlardır. Bir yandan şarkı söylemekte bir yandan da dans etmektedir. Lady Montagu bu dansı daha önce hiç görmemiştir ve bundan daha hoş ve sanatkârane bir görüntü olamayacağını düşünmüştür. Ezgiler çok naif hareketler ise süzölmeye benzemektedir. Türklerin müzik bilmediklerini düşünen Batılıların çok yanıldıklarının altını çizmiştir. Lady Montagu dinlediği müziği çok hisli bulmuştur. Burada da koku ve kahve ikram edilmiştir. Dört hizmetli kız odaya ellerinde gümüş buhurdanlıkla gelmişler ve oda amber, aloe ağacı ve diğer kokularla dolmuştur. Daha sonra dizlerinin üzerine çömelen kızlar kaliteli porselen fincanlarda ve gümüş kaplı zarflarda kahve ikram etmişlerdir. Lady Montagu ayrılırken hizmetliler kendisine gümüş bir sepet içinde işlenmiş çevreler getirmiştir. Ev sahibesi hanım en güzelini kendisinin giymesini ve diğerlerini de yardımcılara vermesini rica etmiştir.²⁶

²⁶ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 88-91.

Resim 6: Harem'de müzik çalan kadınlar

Lady Montagu Türklerin evlerinde ısınmak için kullanılan yöntemi de şaşırarak aktarmıştır. Türklerin en korktukları iki şeyin veba ve yangın olduğunu söylemiştir. Hemen her ailenin evi bir veya iki defa tamamen yanıp kül olmuştur. Bunun nedenini olağandışı ısınma yöntemine bağlamıştır. Evlerde baca veya şömine yoktur²⁷ onun yerine Lady Montagu'nun makine olarak tanımladığı tandır kullanılmaktadır. Tandır yaklaşık elli altmış santimetre yüksekliğinde, tahtadan ve bir masa biçimindedir. Tandırın içine az miktarda kızgın kül konulup üzeri işlemiş yorgan ile örtülür. Isınmak için bacaklar tandırın üzerini örten yorganın altına uzatılır. Kışın genellikle bu şekilde oturarak el işi yapılır, kitap okunur ve çoğunlukla da uyunur. Uyku sırasında bu tandır devrildiği takdirde kızgın küller tüm evin yanmasına neden olmaktadır. Lady Montagu'nun İstanbul'da bulunduğu tarihlerde bu sebeple çıkan bir yangında yaklaşık beş yüz ev yanmıştır. Ev sahiplerinin yangından sonra hiçbir üzüntü ifadesi taşımadıklarına şaşırılmıştır. Hayatî bir tehlike yaratmadığından evlerinin yanışını adeta bir tevekül içinde izlemektedirler.²⁸

²⁷ Lady Montagu odalarda ısınmak için soba veya benzeri bir vasita olmadığını söylese de XV. yüzyıldan itibaren evlerin ısıtılmasında 'oda ocakları' denilen bir yapı unsuru kullanılmıştır. Oda ocakları az da olsa Avrupa'da yaygın olan şömineye benzetilebilir. Dr. Rifat Osman, a.g.e, s. 16-18.

²⁸ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 108.

Resim 7: Haremde tandır etrafında ısınan kadınlar

Lady Montagu bir önceki padişah II. Mustafa'nın gözdesi Hafise Kadınefendi'nin İstanbul'daki sarayına yaptığı ziyaretini de anlatmaktadır. Hareme geldiğinde mermer sütunlar bulunan büyük bir salona alınmıştır. Salonun bir yanında boydan boya sofa vardır. Sofa gümüş üzerine açık mavi renkte desenli kadife kumaşla kaplıydı ve üzerinde aynı kumaştan yastıklar bunuyordu. Hafise Kadınefendi gelene kadar Lady Montagu'nun burada oturması rica edilmiştir. Bu şekilde ev sahibesi sultan Lady Montagu'yu ayağa kalkarak karşılama zorunluluğundan sıyrılmıştır. Lady Montagu, sultan içeri girdiğinde ayağa kalkarak onu karşılamıştır o da başı ile selam vermiştir. Kadınefendi yaklaşık elli çeşit et yemeği ikram etmiştir. Her seferinde bir çeşit yemek sunulmuş ve servis son derece hızlı yapılmıştır. Sofrada kullanılan bıçaklar altından sapları ise elmas taşlarla süslüdür. Lady Montagu'nun dikkatini çeken ise masa örtüsünün ve peçetelerin kalitesi olmuştur. Hepsi ince muslin kumaştan ve en kaliteli biçimde üzeri gümüş ve altından çiçek işlemelidir. Hatta Lady Montagu bu kıymetli peçeteleri kullandığı için üzüntü duymuştur. Yemekte porselen çanaklarda şerbet içmektedirler, tepsiler ve kaplar altındandır. Yemek sona erince altın bir tas içinde su ve peçetelerle aynı kalitede havlular getirilmiş ve Lady Montagu istemeyerek de olsa ellerini bu havluya silmiştir. Daha sonra porselen fincanda ve altın zarfta kahve ikram edilmiştir. Yemekten sonra bahçede yürüyüş yapmışlardır. Dışarı çıkmadan önce hizmetlilerinden biri sultana zengin brokar kumaştan içi kürk astarlı kaftanını getirmiştir. Bahçede fiskiyelerden başka ilgi çekici ve hoş bir şey görememiştir. Daha sonra sultan Lady Montagu'ya odaları gezdirmiştir. Kadınefendi'nin yatak odasında tuvalet masasını görmüştür. Çerçevesi incilerle süslü iki ayna bulunmaktadır. Gece kalpağı ise mücevherli tokalarla süslüdür. Ayrıca her biri en az iki yüz pound değerinde üç tane de samur kürk bulunmaktadır. Bu

lüksün bilinçli biçimde sergilenmediğine tesadüfen sofanın üzerine bırakıldığına inanmıştır. İzin isteyip evden ayrılırken koku ikram edilmiş ve ince işlenmiş mendilleri sunulmuştur. Hafise Kadınefendi'nin otuza yakın hizmetlisi en büyüğü yedi yaşından olan on kadar da genç cariyesi bulunmaktadır. Her biri çok güzel olan bu kızlar ayrıca son derece gösterişli giyinmişlerdir. Başlarında çiçeklerden yapılmış küçük halkalar vardır ve saçları örgü yapılmıştır. Üzerlerindeki giysiler hep altın yaldızlıdır. Bu cariyeler Lady Montagu'ya ve diğer hanımlara çömelerek kahve ikramı yapmışlardır²⁹.

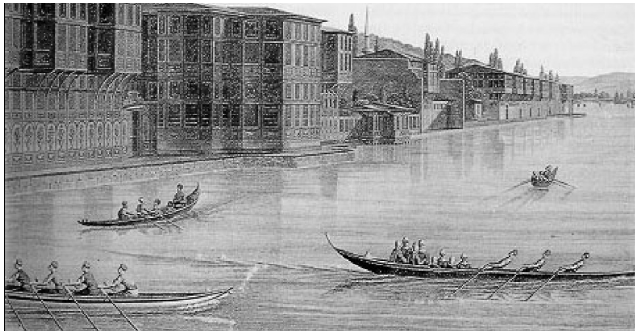
Lady Montagu daha önce Edirne'de sarayına ziyaretine gittiği Kethüdanın hanımı Fatima'yı İstanbul'daki sarayında ziyaret etmiştir. Fatima'nın sarayındaki harem dairesinden bahsetmektedir. Kışlık bölümün duvarları tıpkı bu ülkeden getirilen küçük tahta kutular gibi sedef, değişik renklerde fildişi ve zeytin ağacı ile kaplıdır. Yazlık odaların duvarları ise çini kaplıdır, tavanı yaldızlı ve yerleri en kaliteli İran halıları ile döşelidir. Ev çok muhteşem biçimde döşenmiştir. Kışlık odalar üzeri kadife desenli altındandır. Yazlık odalar da ise kaliteli Hint işi işlemeli kumaşlar bulunmaktadır. Önemli Türk hanımlarının evleri Hollanda'daki evler kadar temiz ve tertipli olduğunu belirtmektedir. Bu ev kentin yüksek bir noktasındadır ve yazlık bölümün pencerelerinden deniz, adalar ve Asya kıtasının dağları gözükmektedir.³⁰ Lady Montagu Padişahın kızlarından ve savaş sırasında Petervaradin'de şehit olan Sadrazamın eşi olan bir hanımı³¹ ziyarete gitmek için kayıkla Boğazda yolculuk yapmıştır. Boğazın güzelliğine hayran olmuş ve kıyı boyunca birbirine yakın yüzlerce saray olduğunu gözlemlemiştir. Lady Montagu Sadrazamın eşine ait sarayı tanımlamakta zorlandığını belirtmektedir. Boğazın en güzel noktalarından birinde bulunan sarayın arkasında ağaçlarla kaplı bir tepe bulunmaktadır. Muhafızı abartıyla Lady Montagu'ya sarayda en az sekiz yüz oda olduğunu söylemiştir. Bu

²⁹ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 113-118.

³⁰ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 118-120.

³¹ Bahsedilen Sadrazam, Silahdar Ali Paşa'dır (1667-1716). III. Ahmet'in kızlarından olan eşi Fatma Sultan, esasen Ali Paşa ile çocuk yaşta nişanlanmış ancak evlenmeden Ali Paşa şehit olmuştur. Fatma Sultan daha sonra Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirilmiştir. İstanbul'da camiler dışında yapılan en etkileyici yapılar kadın sultanlar (padişahların kızları ve kız kardeşleri) için yaptırılan saraylardır. XVIII. yüzyılda inşa edilen bu saraylardan maalesef hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bu görkemli saraylardan biri de bir başka sadrazama aitken Ali Paşa'ya geçen ve evlilikleri için III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan adına Ortaköy ile Kuruçeşme arasındaki Defterdarburnu sahilinde yeniden yaptırılan saraydır. Lady Montagu'nun ziyaret ettiği yer muhtemelen bu yapıdır. Bu saray daha sonra yıktırılmış ve yerine yine III. Ahmet, kızı Hatice Sultan için Neşatabad Sarayı'nı yaptırmıştır. Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı, 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2009, s. 241-242 ve 244.

sayıdan emin olmasa da çok fazla oda bulunduğunu doğrulamaktadır. Odaların tümü mermer döşeli, duvarlar yaldızlı ve meyve ve çiçek resimleri ile süslenmiştir. Pencereler İngiltere'den getirilmiş en kaliteli kristal camdan yapılmıştır. Ancak evin en çok hamam kısmı Lady Montagu'nun beğenisini kazanmıştır. Birbirine tıpatıp benzeyen ve bağlanan iki yapıdan oluşmaktadır. Hamamın tamamı yerler, fiskiyele, kurnalar beyaz mermerdendir. Duvarlar çini kaplamadır. Buraya açılan iki odada sofa bulunur. Odanın dört köşesinden tavandan sular akmakta ve fiskiyelelerin bir katından diğerine sular dökülmektedir. Odanın alçak kısmına dökülen sular büyük bir havuzda toplanmaktadır. Bu havuzda bulunan hortumlar da suyu tavana kadar fıskırtmaktadır. Duvarlar adeta bir çit biçimindedir. Dışında bunlara dolanmış asmalar ve sarmaşıklar adeta yeşil bir duvar görüntüsü vermektedir. Sarayın bütünü anlatmanın zor oluşunu yapının muntazam bir planda inşa edilmemiş olması ile açıklamıştır. Batı'daki benzer büyüklükteki yapılarla kıyasladığında bir ana cephe veya kanat ayırt etmekte zorlanmaktadır. Ancak bu karmaşıklığın göze hoş görüldüğünü vurgulamaktadır. Sarayın karmaşık mimarisinden ötürü Lady Montagu yapıyı tam olarak tarif edemediğini belirtmiştir. Padişahın kızı sultanı ziyarete geldiğinde kaldığı odayı tarif etmiştir. Bu odanın duvarları sedef kakmalıdır ve çivi yerine zümrütler kullanılmıştır. Diğer odaların bir kısmının duvarları sedef ve zeytin ağacı kaplama bazıları ise çini kaplamalıdır. Çeşit çeşit meyvelerle dolu porselen kapların ve içinde çiçek bulunan vazo resimleri ile süslenmiş, duvarları kaliteli malzemeden ve çok canlı boyanmış pek çok sayıda geniş koridorla bulunmaktadır. Sarayın bahçesi de yapıya gayet uygundur ve içinde bulunan ağaçlar, fiskiyele, patikalar uygun bir karmaşıklık içinde dağılmıştır. Lady Montagu'ya göre bahçede eksik olan tek süs heykeldir.³²

Resim 8: İstanbul Boğaziçinde 18. yüzyıldan bir sahil saray tasviri

³² Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 140-142.

Bir Toplumsal Yaşam Mekâmı Olarak Kadınlar Hamamı

Lady Montagu'nun seyyah olarak en önemli özelliği kadın olması dolayısıyla kadınların en çok vakit geçirdiği ve çarşı pazar ve eğlence haricinde evden dışarı çıkarak ve bir araya geldiği tek alan olan hamamı anlatmasıdır. Hamam sadece banyo yapmak amaçlı bir alan değildir, tarih boyunca toplumun kültürünün önemli bir unsurudur. Bu bakımdan Lady Montagu'nun hamama birkaç kez gitmesi ve burada gördüklerini anlatması önemlidir. Daha önce gelmiş olan Batılı seyyahların büyük çoğunluğu erkek olduğundan kadınların bulunduğu hamamı aktarma olanakları olmamıştır. Sofya'nın Türk İmparatorluğu'nda gördüğü en güzel kentlerden biri olduğunu³³ belirten Lady Montagu, burada görüp hayran olduğu bir hadiseyi de aktarmaktadır. Gitmek istediği yere gizlice gidebilmek için bir Türk arabası kiralayan Lady Montagu, sabah saat on civarında bir hamama girmiştir. Mektuplar'da kadınların hamamda çıplaklığından bahsedilmektedir. Lady Montagu'nun hamamda karşılaştığı çıplaklık aslında yetiştiği Batı kültürünün ve çevrenin etkisi ile bir arada banyo yapmaya alışkın olmadığı için hayret verici gelmektedir. Mektuplardan anlaşıldığı gibi kadın en çıplak olduğu bir yerde bile saygınlığını korumaktadır. Bunu sağlayan kültürden başka bir şey değildir. Hamamda kadınlar arasında belli ilişki biçimleri ve belli kurallar vardır. Hamam gerçekte pek çok Batı seyahatnamesinde hayali biçimde resmedilen, erotik bir çıplaklıkla ilgili bir mekân değildir. Osmanlı kadını için hamamın anlamı yıkanmaktan ibaret de değildir. Burası kadınların sık sık bir araya geldikleri, hoşça vakit geçirdikleri, müzik icra edip eğlendikleri hatta oğullarına kız beğendikleri bir mekândır. Yazar, hamamın kentin tüm haberlerinin anlatıldığı, skandalların uydurulduğu adeta bir kadınlar kahvesi olduğunu söylemektedir.³⁴

Sabahın erken saatinde Sofya'daki bu hamama giden Lady Montagu hamamın o saatte bile kadınlarla dolu olmasına şaşırmıştır. Mektubunda hamamın mimari tasvirini yapan yazar, kapıda duran kadın görevliye asil kadınların on şilin veya bir kron verdiklerini kendisinin de bu âdete iştirak ettiğini belirtmektedir. Lady Montagu hamama girdiğinde karşısına çıkan çeşitli bölümleri tasvir etmektedir. Gittiği hamam beş kubbeli bir yapıdır ve hamamda kubbeler haricinde pencere bulunmamaktadır. Giriş holünü

³³ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 57.

³⁴ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 56-60.

oluşturan ilk kubbenin olduğu yer oldukça küçüktür ama ondan sonra gelen oda çok büyük ve mermer döşelidir. Odanın tamamı iki sıra mermer sofa ile çevrelenmiştir. Soğuk su akan dört kurna bulunmaktadır. Su buradan önce mermer kurnanın içine dolmakta sonra yerlerdeki bu amaçla yapılan küçük kanallara akmaktadır. Su bu kanallardan akarak diğer odaya geçmektedir. Diğer oda biraz daha küçük ancak benzer biçimdedir. Bu odaya bağlanan diğer odalardan gelen kükürt buharı ile çok sıcak olan bu odaya giren birinin üzerinde elbiseleri ile durmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Diğer iki kubbenin oluşturduğu odalar ise sıcak hamam bölümleridir. Hamama girdiğinde üzerinde kendi ülkesinde giydiği yolculuk giysilerinin olduğunu belirten Lady Montagu, hamamda bulunan kadınların kendisini gördüğünde kıyafetinden dolayı şaşırmış olabileceklerini ama hiç kimsenin şaşırması gibi görünmediğini veya merakla ona bakmadıklarını ifade etmektedir. Hamamdaki hanımlar Lady Montagu'yu son derece nezaketle karşılamışlardır. Lady Montagu, Avrupa'da yabancı birine karşı bu denli nezaket gösterecek hanımların olduğu hiçbir saray veya meclis bulunmadığını vurgulamaktadır. Hamamda yaklaşık iki yüz kadın bulunmaktadır ve bunların hiç biri Lady Montagu'yu gördüklerinde, kendi toplumunda modaya uygun giyinmeyen biri geldiğinde her zaman yapıldığı gibi aşağılayıcı biçimde süzmemişler veya aralarında fısıldaşmamışlardır. Lady Montagu'yu gördüklerinde ona yalnızca Türkçe "güzel, pek güzel" demişlerdir.³⁵

Lady Montagu hamamda bulunan hanımların anadan doğma vaziyette bulduklarını ve böylece ne bir güzelliğin ne de bir kusurun gizlendiğini vurgulamaktadır.³⁶ Hanımların bu durumda olmalarına karşın hiçbirinin ne edepsizce gülümsediğini ne de uygunsuz bir tavır sergilediklerini yazmaktadır. Hamamın içinde bu vaziyette rahatça hareket etmekte ve dolaşmaktadırlar. Hanımların arasında mitolojideki tanrıçalar gibi son derece kusursuz ölçülere sahip olanların sayısı da oldukça çoktur ve çoğunun ciltleri parlak beyaz renktedir. Hanımların sadece saçlarında bazı süsler vardır. Saçları kurdeleler ve incilerle süslenerek örülmüştür. Bu gözlemleri yaparken Lady Montagu, Mr. Gervase isimli bir dostunun görünmez olup o hamamda bulunmasını dilediğini yazmıştır. Lady Montagu'ya göre bu şahıs çok sayıda çıplak hanımı kimini oturup sohbet ederken, kimini kahve

³⁵ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 57-58.

³⁶ Hamamda kadınlar büyük ihtimalle üzerlerinde peştamal ile durmaktadırlar.

veya şerbet içerken, kiminiyse elişi yaparken, ama büyük çoğunluğu köle kızlar saçlarını örerken yastıkların üzerine uzanmış yatarken görece ve böylelikle icra ettiği resim sanatında çok büyük bir ilerleme elde edeceğine inandığını söylemektedir. Kadınların hamama haftada bir geldiklerini ve en az dört beş saat kaldıklarını belirtmektedir. Bu hamamda yer alan ve halılar ve yastıklarla kaplı olan ilk sıra sofada hanımlar, ikinci sıra sofada ise on yedi on sekiz yaşlarında cariyeler oturmaktadır. Lady Montagu, kadınların hamamın sıcak bölümünden soğuk odaya geçmelerine karşın üşütmemeleri de Lady Montagu'nun ilgisini çekmekte ve ona şaşkıncı gelmektedir. Hamamda sözü geçen hanımlardan birisinin kendisini yanına oturttuğunu ve yıkanması için soyunmasına yardım etmeye giriştiğini söyler. Lady Montagu'nun gömleğinin altındaki korseyi gören hanımlar, kocası tarafından bir tür makineye kilitlendiğini düşünmüşler ve ona acımışlardır. Lady Montagu hanımların sergilediği nezakete ve güzelliklerine hayran kalmıştır. Mektubunun sonunda Lady Montagu, hiçbir gezi kitabının böyle bilgiler vermediğinin de altını çizmektedir.³⁷

Lady Montagu, kadınların Batı'da inanıldığından daha özgür olduklarını ve istedikleri yere istedikleri zamanda gidebildiklerini³⁸ yazmıştır. Hamam kadınların bulunmaktan büyük keyif aldıkları bir mekândır. Lady Montagu İstanbul'da gittiği bir hamamı daha anlatmıştır. Gittiği bu hamamda bir gelin adayının hamamda yıkanmaya gelmesi ve bununla alakalı yapılan merasimleri görme imkânı bulmuştur. Gelinin ve damadın tüm kadın arkadaşları, akrabaları ve tanıdıkları hamamda bir araya gelmiştir. Birçok kadın da merak ettikleri için hamama gitmiştir ve hamamda o gün yaklaşık 200 kişi bulunduğunu yazmıştır. Evli ve dul kadınlar hamamın içinde mermer sofaya oturmuşlar genç kızlar ise üzerlerindeki giysileri alelacele çıkarmış ve üstlerinde uzun örgülü saçlarındaki inci ve kurdeleler haricinde hiçbir süs kalmamıştır. Genç kızlardan ikisi annesi ve yaşlı bir akrabası ile birlikte yürüyen gelini kapıda karşılamışlardır. Gösterişli biçimde giyinmiş ve üzerindeki mücevherlerle ışıldayan gelin on yedi yaşlarında ve güzel bir kızdır. Gelin adayı genç kız da kısa süre içinde anadan doğma soyulmuştur. İki genç kız gümüş kaplama taslara koku koyduktan sonra merasim başlamıştır. Sayıları otuz olan kızlar da bu geçişi ikişerli gruplar halinde takibe başlamışlardır. Ekibin başındakilerden biri şarkı söylemiş diğer kızlar da

³⁷ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 58-60.

³⁸ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 71 ve s. 135.

onun sözlerine şarkı söyleyerek karşılık vermişlerdir. Arkadan gelen iki kız, mütevazılığı ile çok hoş görünen ve başını öne eğmiş olan geline eşlik etmiştir. Bu şekilde hamamdaki üç büyük odayı dolaşmışlardır. Lady Montagu bu manzaranın güzelliğini anlatmanın çok zor olduğunu belirtmiştir. Bütün kızlar çok muntazam hatlara sahiplerdir ve tenleri bembeyazdır. Hepsinin tenleri sık sık hamama gitmekten ötürü pürüzsüz ve lekesizdir. Genç kızlardan oluşan bu grup hamamdaki turlarını tamamladıktan sonra gelin odalarındaki her önemli hanıma tanıtılmış onlar da tebrik edip hediyeler vermişlerdir. Kimi mücevher kimi çeşitli eşyalar, kimi mendil veya ufak tefek şeyler vermişlerdir. Gelin ise hanımların ellerini öperek teşekkür etmiştir. Lady Montagu bu törene tanık olduğu için çok mutlu olmuştur. Türk hanımlarının en az kendileri kadar zekâ, görgü ve özgürlük sahibi olduklarını yazmıştır.³⁹ Lady Montagu'nun Osmanlı hamamlarını kültürün bir unsuru olarak anlatmıştır. Çıplaklık kadar giyim kuşam da Osmanlı kültürünün somutlaşmış bir biçimidir.

Evde Gündelik Giyim Kuşam ve Lüks

Lady Montagu Osmanlı kadınından çok etkilenmiştir. Bu etki hem zarafet hem de zenginliğin mütevazı biçimde içselleştirilmesindedir. Kadının zarafeti giyim kuşamda yansımaktadır. Giyim kuşamda belirgin bir zenginlik ve çeşitlilik var bu önemlidir. Lady Montagu, İngiliz bir arkadaşının ısmarladığı giyim kuşam malzemelerini bulamadığını Türkiye'de mevcut kıyafetlerin Londra'dakilerden çok farklı olduklarını yazmaktadır.⁴⁰ Edirne'de bulunduğu arada sırada Türk giysileri giymiş ve bu giyimin kendisine yakıştığını düşünmektedir. Lady Montagu, Türk giysisi giyerek bir de tablosunu yaptırmış ve kız kardeşine göndermeyi planlamaktadır.⁴¹ Yazar giysisini ayrıntılı olarak tarif etmektedir. Ayaklarına kadar uzanan ve bacakları etekten daha iyi şekilde kapatan son derece dökümlü bir şalvar giysisinin ilk parçasını oluşturmaktadır. Bu şalvar gül pembesi renkte zengin ve ince şam işi kumaştan ve kenarları gümüş sırma ile çiçek desenlidir. Ayakkabılar beyaz keçi derisinden ve altın sırma işlidir. Bu giysisinin üzerinde kenarları işlemeli ince beyaz ipekten gömlek vardır. Gömleğin geniş ve kısa olan kolları dirseğe kadar inmekte ve yakası ise bir elmas düğme ile

³⁹ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 134-135.

⁴⁰ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 65.

⁴¹ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 69.

iliklenir. Göğsün biçimi ve rengi içinden açıkça seçilebilmektedir. Entari, vücuda göre dar kalıpta hazırlanmış bir giysi ve beyaz ve altın sırmalı Şam işi kumaştan yapılmış çok uzun kollu kenarları koyu altın rengi işlemelerle bezelidir. Bu giyside mutlaka ya elmas ya da inci düğme kullanılmaktadır. Giymekte olduğu kaftanı şalvarı ile aynı kumaştan yapılmış çok uzun kolları olan ve bedeni saran bir tür mantodur. Bu kaftan da ayaklara kadar uzanmaktadır. Bunu üzerine imkânı olan hanımlar tamamı elmaslarla süslü veya diğer değerli taşlarla bezeli dört parmak genişliğinde kemer takar. Ekonomik gücü daha düşük olanlar ise saten kumaş üzeri zarif işlemeli kumaştan yapılan ve önden elmaslarla bezeli klipsle kilitlenen bir kemer kullanır. Cübbe ise hanımların mevsime göre üzerlerine aldıkları bol bir giysidir. Çoğunlukla zengin gösterişli sırma işlemeli brokar kumaştan (Lady Montagu'nun giydiği ise yeşil ve altın yaldızlıdır) ve astarı kakım kürkünden veya samur kürkünden yapılmaktadır. Kolları ise omuzda bitmektedir. Başlık ise kalpak denilen bir parçadır. Kışın kullanılan kaliteli kadifeden üzeri inci veya elmaslarla işlidir yazın kullanılan ise sırmalı kumaştan yapılmaktadır. Bu kalpak başın bir yanına tutturulur ve yanından altın bir püskül sallanır. Bu başlığa ya elmaslar veya gösterişli bir çevre ile tutturulur.⁴² Başın diğer yanında saçlar açık bırakılmakta ve her hanım kendi zevkine göre saçını süslemektedir. Kimi saçına çiçekler kimi tüyler kimi ise başka şeyler takmaktadır. Ancak en yaygın süsleme biçimi gerçek bir çiçeğe benzeyecek biçimde yapılmış büyük bir mücevher buketi takmaktır. Bu genellikle incilerden oluşan bir demet veya gül biçiminde bir araya getirilmiş yakutlar, yasemine benzetilmiş elmas taşlar, fulya çiçeği biçiminde topazlar ve benzeri şeyler takılır. Bu takılar o kadar iyi yapılmıştır ki daha güzel bir mücevher hayal etmek imkânsızdır. Hanımların saçları çok uzundur ve açık bırakılmıştır. Saçlarda çoğunlukla bol miktarda incilerle ve kurdelelerle süslenmiş çok sayıda örgü bulunur. Lady Montagu daha önce hiç bu kadar güzel bir saç tuvaleti görmediğini belirtmiş ve bir hanımın saçında yüz on tane örgü saydığını yazmıştır. Türk kadınlarının güzelliğine hayran kalmıştır. Hanımlar kaşlarına da şekil vermişler, hem Rum hem de Türk kadınları gözlerinin içine siyah sürme çekmekte böylece gözlerinin siyahlığını vurgulamışlardır. Kadınların ellerine ve tırnaklarına kına sürdüklerini ancak bu görüntüye alışık olmadığı için pek beğenmediğini ve bu adette güzel bir şey bulamadığını yazmıştır. Kadınlar sokağa çıkarken üzerlerine iki parça daha kıyafet alırlar. Bunlardan biri gözleri haricinde

⁴² Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 69-70.

tüm yüzünü kapatmaktadır diğer parça ise başını tümüyle örtmektedir. Ayrıca sırtından aşağı kadar uzanmakta ve tüm bedenlerini ferace denen giysisi ile örtmektedirler. Hiçbir kadın feracesiz sokağa çıkamaz. Bu giysinin kolları ellere kadar düz inmekte ve ellerin üstünde katlanmaktadır. Kışın kalın kumaştan yazın ise ipekten veya ince kumaştan yapılmaktadır. Lady Montagu feracenin bir kadını nasıl gizlediğinin altını çizmektedir. Bir koca dışarıda karısı ile karşılaşsa bile onu tanınması mümkün değildir.⁴³ Lady Montagu da her gün sokağa çıkarken ferace ve çevre giyip İstanbul'u rahatlıkla gezmektedir. Bu kıyafetle rahatça camilere de girebilmektedir.⁴⁴

Resim 9: Kadınların giyimi ve baş süsleri

Resim 10: Levni'den kadın minyatürü

Lady Montagu ilk defa Edirne'de ziyaretine gittiği Kethüdanın eşi Fatima'nın giysilerini de ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Altın brokar kumaştan üzeri gümüş çiçek işlemeli ve üzerine tam oturan altın brokar kumaştan bir kaftan giymiştir. İçinde gerdanının güzelliğini ortaya çıkaran ve üzeri gümüş çiçekler işlenmiş ince bir gömlek vardır. Şalvarı açık pembe renkte yeleği yeşil ve gümüş, terlikleri ince işlenmiş ve beyaz renktedir. Kollarında elmas taşı bilezikler ve geniş kemeri de yine elmaslarla kaplıdır. Başında pembe ve gümüş Türk çevre takılmıştır saçları da pek çok örgüden oluşmakta ve çok uzundur. Başının bir yanında ise mücevherden birkaç toka vardır.⁴⁵ İstanbul'da ziyaretine gittiği Padişah II. Mustafa'nın gözdesi Hafise Kadınefen-

⁴³ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 71.

⁴⁴ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 133.

⁴⁵ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 90.

dî'nin giyimi ise Lady Montagu'nun hayretini çekecek denli zengindir. Dolaman denen bir iç gömleği giymiştir. Bu kaftandan farklıdır. Daha uzun kolları vardır ve kollar uçlarından katlanmaktadır. Mor renkli bir kumaştandır ve bedenine oturacak biçimde dikilmiştir. Her iki yanında ayaklarına kadar uzanan ve kollarının çevresinde en kaliteli inciler vardır. Düğmeler de genellikle aynı ebatlarda incilerdendir. Bu incilerin büyüklüğü elbette Kralın kullandıkları kadar büyük değildir ama en az bezelye tanesi kadardır. Bu düğmelere büyük elmas halkalar eklenmiştir. Bu giysi belde daha küçük incilerden yapılmış iki geniş püskülle birleştirilmektedir. Kolların çevresi büyük elmaslarla bezenmiştir. İç gömleği göğsün üzerinden baklava biçiminde büyük bir elmasla iliklenmekte, çok geniş olan kemeri tamamen elmaslarla kaplıdır. Boynunda dizlerine kadar uzanan üç kolye bulunmaktadır. Biri ucunda hindi yumurtası büyüklüğünde hoş renkli zümrüt bulunan inci kolye, diğeri birbirine yakın çok canlı yeşil renkte ve bir kron büyüklüğünde yaklaşık iki yüz zümrüitten oluşan bir kolye ve yuvarlak zümrütlerden oluşan bir başka kolye. Kadınefendi'nin küpeleri ise tümünden daha gösterişlidir. Her biri büyük bir fındık kadar ve armut biçimli elmasdan oluşuyordu. Başındaki kalpağının üzerinde bembeyaz renkte ve en kaliteli incilerden oluşun dört sıralı bir takı daha takıyordu. Bu takı ortasında büyük bir yakut ve etrafında yirmi adet berrak elmaslar olan iki tane gül biçimli klipsle tutturuluyordu. Bunların yanı sıra başında zümrütlerle ve elmaslarla süslü saç iğneleri vardır. Büyük elmas taşlı bilezikler takmıştır. Parmaklarında ise Lady Montagu'nun daha önce görmediği kadar büyük her biri tek taş elmasdan oluşan beş de yüzük vardı. Hafise Sultan'ın üzerinde bulunan mücevherlerin bedelini ise yüz bin İngiliz poundundan daha fazla olarak tahmin etmektedir. Avrupa'da hiçbir kraliçe ve imparatoriçede bile bunun yarısı kadar mücevherin bulunmadığını belirtmektedir.⁴⁶

Sonuç Yerine

Lady Montagu'nun Osmanlı kültürünü kadınlar üzerinden ihtimamla anlatması Batılıların sadece kadın giyimi, mücevherleri, zerafeti teşrifati ile sınırlı değildir. Yine yeme içme biçiminden mutfağa, giyim-kuşamdan müziğe kadar bütünsel bir uygarlığın çeşitli yönleriyle bize tanıtmaktadır. Bu bilgiler bizde Lâle Devri olarak adlandırılan ve ihmal edilen bir dönemi tanıtmaya açısından önemlidir. Lady Montagu'nun Osmanlı'da önemli ve ayırt edici

⁴⁶ Lady Mary Montagu, a.g.e., s. 115.

bir zamanda, Lâle Devri arifesinde İstanbul'a gelmesi ve burada özellikle Osmanlı kadınının anlatması kendinden sonra gelen seyyahlar açısından Avrupa'da yol açıcı olmuştur. Lady Montagu'nun Mektupları'ndan çok çeşitli biçimde yararlanılabilir. Osmanlı kültürü konusunda yapılan çalışmalar, Osmanlı'da Lâle Devri'ni belli önyargılarla yansıtılmıştır. Bu bakımdan Lady Montagu'nun Mektupları Osmanlı kültürü ve kimliği hakkında belli bilgiler vermesi açısından önemlidir. Yine Lady Montagu'nun gidiş dönüş yol güzergâhları Osmanlı'nın ilişki kurduğu Batı ülkeleri ile olan yoğun ilişkileri belirtmektedir. Devlet yönetimi ve yenicherilerle ilgili olarak verdiği belli bilgiler de büyük bir zenginlik taşımaktadır. Lady Montagu Osmanlı kadını yanında padişaha Yeniçerilere bakış açısı büyük bir güce duyulan saygıyı belirtmektedir. Osmanlı Devlet yönetimine olan saygısı ve hayranlığı yazdığı mektuplarda kültürel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Mektuplar Osmanlı haremının bütün inceliklerini ve zenginliğini teşrifatını yansıtmaktadır. Osmanlı'da kadınlar toplum kimliğinin muhafazası ve sürdürülmesi açısından önemli roller üstlenmişlerdir. Lady Montagu'nun Osmanlı kadınının gündelik yaşamı ve mekânları ile ilgili verdiği bilgiler hem sosyologlar hem de tarihçiler açısından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı devleti toplumlar arası ilişkilerde görevi nedeniyle kendisine bağlı bir uygarlık yaratmıştır. Bu uygarlık gündelik hayat içersinde belli bir lüks ihtişam, zarafet ve saygınlık incelik biçiminde ortaya çıkmıştır. Bütün bu ihtişama rağmen mütevazı bir kültür yemekten müziğe, mimariden giyim kuşama kadar bütünlüklü bir biçimde egemen olmuştur. Kimseyi ezmeyen sömürmeyen ve dışlamayan bu kültür sadece yönetici eşleriyle sınırlı değildir. Toplumun çeşitli kesimleri de bu kültüre sahip çıkmakta ve değişik biçimlerde ortak olmaktadır. Osmanlı uygarlığının bütünlüğünü sağlayan da bu özelliştir.

Batı'nın Osmanlıya olan ilgisi oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Türkler hakkında metinler ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın giderek artan bir gücü temsil etmesi ilginin daha çok siyasi ve askeri yönde gelişmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa'da Osmanlı ve Doğu egzotik bir dünya ve gizem içinde aktarılmıştır. Batı'dan Osmanlıya gelen seyyahların ilgisi zaman içinde çeşitlenmiş ilgi alanı askeri ve siyasi yönün dışında gündelik yaşam da seyyahların ilgi alanına girmiştir. Osmanlı'nın gündelik yaşamı konusunda Batılıların ilgisini çoğunlukla padişahın hayatı saray yaşantısı ve harem çekmiştir. Halkın gündelik yaşamı da merak konusu olmuş ancak Batılıların ev hayatına nüfuz etmekte yaşadığı güçlükler dolayısıyla daha kolay ulaşılabilen çarşı pazarlar, kahvehaneler, mesire alanları ve halka açık eğlenceler ile sınırlı olmuştur. Batılıların en zor ilişki kurabildikleri toplum kesimi özellikle üst sınıfa mensup kadınlar ol-

muştur. Osmanlı'da kadınlar ev hayatının dışında sınırlı bir alanda ve kapalı giysiler içinde bulunmuştur. İlişki kurmadaki bu güçlük Lady Montagu'nun Mektuplarının önemini daha da arttırmaktadır. Lady Montagu'nun Mektupları XVIII. yüzyıl başında Osmanlı kadını çok az sayıda Batılı'nın girebildiği iki ortamda ev yaşamı (harem) içinde ve hamamda gözlemlemiştir. Lady Montagu'nun Türk toplumuna önyargısız ama farklı bir bakış açısı ile bakabilmiş olması Osmanlı gündelik yaşam kültürü ile ilgili gözlemlerinin önemini arttırmaktadır. Günümüzde de Lady Montagu'nun Mektupları Lâle Devri Osmanlı kadını ve gündelik yaşam kültürü hakkında temel kaynaklardan biri olma özelliğini taşımaktadır.

Kaynakça

- Lady Mary Wortley Montagu, **The Embassy Letters**, giriş Anita Desai, editör Malcolm Jack, Virago Press, Londra, 1993.
- Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, çeviren: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser serisi, yer ve tarih yok.
- Lady Mary Wortley Montague, **Letters of the Right Honourable Lady, Written during her Travels in Europe, Asia, and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c, in different Parts of Europe; which contain, among other curious relations, Accounts of the Policy and Manners of the Turks, drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers**, A New Edition, Printed by J. Smith, For S. A. Oddy, Londra, 1811.
- Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı, 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2009.
- Ekrem Işın, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dr. Rifat Osman, **Edirne Evleri**, Sunan Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, ş.y., 2. Baskı, 1983.